

РЕВОЛЮЦІЯ ЯК СПРОБА ВТІЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ

Стаття посвячена аналізу феномена революції як средства впровадження общественного идеала. Исследуется этимология понятия, анализируется процесс проявления в атеистической революционной идеологии мифологической архетипической символики «пересотворения» мира. Рассматриваются особенности влияния коллективного бессознательного на массы во время революционных событий. Сделаны выводы относительно несостоятельности революции как средства воплощения духовных ценностей, составляющих общественный идеал.

Ключевые слова: революция, идеал, общественный идеал, утопия, коллективное бессознательное, общественное развитие.

Статтю присвячено аналізу феномена революції як засобу втілення суспільного идеалу. Досліджено етимологію поняття, проаналізовано процес прояву в атеїстичній революційній ідеології міфологічної архетипічної символіки «перестворення» світу. Розглянуто особливості впливу колективного несвідомого на маси під час революційних подій. Зроблено висновки про неспроможність революції сприяти втіленню духовних цінностей, що наповнюють суспільний идеал.

Ключові слова: революція, идеал, суспільний идеал, утопія, колективне несвідоме, суспільний розвиток.

The article analyses the phenomenon of revolution as a way of social ideal implementation. The etymology of this concept is examined. The process of manifestation of mythological archetypal symbols in the atheistic revolutionary ideology is shown. The features of the collective unconscious influence during the revolutionary events are revealed. Conclusions are about the failure of revolution to promote the implementation of spiritual values, which form the social ideal.

Keywords: revolution, ideal, social ideal, utopia, collective unconscious, social development.

Постановка проблеми. Політичні події у світі, що відбуваються протягом останнього століття, мають характерне революційне забарвлення. Численні «оксамитові» революції в країнах Європи та Азії, в арабському світі, задекларовані як єдиний дієвий засіб захисту демократичних цінностей, призводять до стану війни й ментальної розрізненості багатьох народів. Ситуація, що склалася, потребує вивчення для отримання чіткого розуміння з приводу виправданості застосування революційних заходів задля перетворення існуючого суспільного порядку на більш довершений, який відповідає певним суспільним ідеалам.

Дослідженню проблеми розуміння феномену революції тією чи іншою мірою присвятили свої дослідження С. Аскольдов, М. Бердяєв, С. Булгаков, А. Вебер, Е. Ільєнков, І. Кант, В. Краус, М. Ласкі, Г. Лебон, В. Ленін, К. Мангейм, П. Новгородцев, І. Покровський, К. Поппер, В. Розанов, П. Струве, Є. Трубецький, С. Франк; сучасні вітчизняні філософи й політологи В. Барков, В. Заблоцький, В. Корнієнко, Т. Розова, З. Самчук, М. Степико, В. Шинкарук; сучасні зарубіжні

дослідники В. Василькова, В. Лекторський, В. Томсінов, В. Чалікова та багато інших. Разом з тим, хотілося б більшу увагу приділити філософському аналізу феномена революції на предмет його моральної спроможності бути політичним інструментом досягнення цілей на шляху до кращого майбутнього, окресленого в суспільних ідеалах.

Метою статті є надання відповіді на запитання, чи є революція доцільним засобом запровадження соціальних перетворень у напрямку втілення істинних духовних цінностей, покладених у підґрунтя суспільного ідеалу. Поставлена мета реалізується в наступних **завданнях**: дослідження етимології поняття «революція», основних світоглядних вимірів його застосування; аналіз історичного досвіду революційних перетворень у контексті розгляду їхньої природи; виявлення закономірних результатів революції.

Виклад основного матеріалу. Ні для кого не є таємницею, що все живе від самого свого народження прагне отримати краще буття. Разом з тим, хоча віра людини в ідеал є настільки ж непохитною, наскільки є сильним бажання бачити його здійсненим, велика сила цього бажання породжує значні розчарування в людства. Звісно ж, не можна звинувачувати людину в тому, що вона бажає отримати свої мрії втіленими в найкоротший термін, повністю нехтуючи питанням часу, таким необхідним для глибоких змін. Проте за нівелювання таких факторів, як поступовість та еволюційність, можна поплатитися викривленою реалізацією бажаного. Попри те, що ідеальне в будь-якому разі змінюється під час взаємодії з матеріальним, насильницьке прискорення втілення мрії завжди загрожує несподіваними й часто-густо зовсім протилежними очікуваним результатами.

Досить часто в гонитві за певним ідеалом людство піддавалося спокусі прискорити його здійснення, не беручи до уваги необхідність «історичного визрівання ідеї». Так, на місці історії іноді ставилася людська воля, що яскраво продемонстрували, зокрема, диктатори ХХ ст. Це свідчило про зловживання суспільним ідеалом, характерне для утопічного мислення, яке завжди сповідувало «антиісторизм» і прагнуло якнайшвидше замінити існуючий соціальний порядок новим, досконалим. Сумні наслідки такого підходу полягали в тому, що, відкидаючи історичний процес як необхідний фактор для поступового звершення всіх еволюційних змін, з історичного минулого «вирізалися» неадаптовані до сучасності моделі суспільного порядку. Доцільно в цьому контексті згадати вислів К. Поппера: «Керуючись благими намірами спорудити небеса на землі, романтичність здатна перетворити цей світ тільки на пекло – одне з тих, що люди створюють для собі подібних» [11, с. 172].

Саму ідею знищення старого порядку заради створення нового ідеального суспільного устрою можна спостерігати ще в Античності. Зокрема у творі Платона «Політика» описано процес очищення суспільства від негідних громадян, що супроводжується ліквідацією існуючих інститутів і традицій. К. Поппер вбачає в таких поглядах ідейну передумову всіх наступних насильницьких революцій. Але спочатку поняття «революція» мало значення, відмінне від теперішнього, і семантичний відтінок, який означає зовсім не оновлення. Так, слово «революція»

виникло в латинській мові приблизно в IV–V ст. і походило, імовірно, від дієслова «*revolvere*», що означало «перетворюватися», «повертатися», «відкочуватися», «відходити назад». У Середньовіччі поняття «*revolutio*» стало використовуватися європейськими астрономами для позначення циклічного обертання планет і зірок. Саме в такому сенсі й застосувалося це поняття в праці М. Коперника «*De revolutionibus orbium coelestium*» («Про обертання небесних сфер»), виданій у Нюрнберзі в 1543 р. Із XV ст. його стали використовувати для позначення колообігу політичних форм. Так, у Флоренції словом «*rivoluzione*» називали заколоти 1494, 1512 і 1527 рр., що не просто зруйнували існуючий політичний лад, а поновили попередній. У Франції слово «*révolution*» було вжито під час повернення короля Генріха IV в католицизм в 1593 р. У «Словнику французької та англійської мови» 1611 р. слово «*revolution*» тлумачилось як «повний колообіг, рух по колу, поворот назад до початкового місця або точки». У «Тлумачному словнику складних англійських слів» 1647 р. поняття «*revolution*» трактувалося як «поворот, або обертання по колу, особливо протягом часу». Навіть у Шекспіра в п'єсі «Гамлет» слово «*revolution*» використовується в сенсі «перетворення» (коли Гамлет, розглядаючи череп, говорить: «Ось чудове перетворення, якщо ми тільки були б здатними бачити його»). Таким чином, революцією можна скоріше назвати не знищення королівської влади в Англії на початку 1649 р., а її поновлення в 1660 р. [14]. Отже, від самого початку слово «революція» сприймалося як метафора, що сягає корінням астрономії та натякає на циклічний, круговий рух до витоків. При цьому перші спроби поєднання поняття «революція» з поняттям «утопія» відбувалися в західноєвропейській філософській думці в XVII ст. Це, зокрема, висловив англійський історик Джеймс Хауелл, який, пов'язуючи політичні потрясіння з розташуванням небесних світил, уперше надав слову «революція» соціального значення «зміни панів» [3]. Поряд з цим, у XVII ст. в Англії слово «революція» скоріше означало регрес, аніж прогрес, реставрацію, повернення в первісний стан. На думку М. Ласкі, у цьому й виявлялася геніальність англійської мови та характеру, що навіть у часи насильства й бунтів революція все одно називалася б реформою [15, с. 193].

Так, поступово це поняття набувало іншого сенсу. Після французької революції 1789 р. цим словом почали називати швидкий переворот у державному й суспільному ладі країни, що супроводжувався, зазвичай, збройною боротьбою. Революція у власному розумінні слова відбувається завжди внаслідок руху, що охопив широкі кола народу, і полягає в тому, що політична влада переходить з рук одного суспільного класу до іншого. Революцією можна вважати й захоплення влади кількома особами або однією особою (державний переворот), якщо він тягне за собою рішучу зміну в урядовій системі й у суспільних відносинах (державний переворот, здійснений Наполеоном III). Так звані палацові революції (захоплення влади будь-якою високопоставленою особою, які здобувають її за допомогою інтриги або змови осіб, що належать до правлячого класу) не є революціями в точному сенсі цього слова. Революції протилежна еволюція, тобто процес поступового суспільного розвитку, у якому права розвиваються паралельно з відносинами. За аналогією революцією називають іноді будь-який великий суспільний переворот, хоча й

проведений без раптового вибуху, без кривавої боротьби, без швидкої зміни уряду. Так, А. Тойнбі називає розвиток Англії в XVIII–XIX ст. «промисловою революцією», хоча всі суспільні зміни відбувалися повільно й поступово. Поряд із цим часто говорять про революцію в ідеях, у розумах, у літературі, у науці (Дарвін зробив революцію в біології, Кант – у філософії та ін.) [2].

Таким чином, у змісті поняття «революція» можна побачити соціальні перетворення, що тягнуть за собою повернення до витоків та одночасно несуть новизну, викликану руйнацією. Це нагадує якийсь міфологічний сценарій «з ритуальними протиборствами, станами священної люті, надіями на спокутування, визначеністю ходу планет та очікуваннями великого золотого століття, де революція є парадигматичною дією архаїчного людства, архетипом первісного світу» [15, с. 193]. Адже саме в міфологічній формі краще за все можна пояснити як витoki й походження суспільства, так і сформувані уявлення про кінцеву форму суспільного устрою, на створення якого мають бути спрямовані всі сили суспільного життя.

«Метафоричне походження поняття «революція» дозволило поєднати різні семантичні поля в розумінні універсальної закономірності світової трансформації: сферу природного (небесний колообіг), сферу соціального (соціальне оновлення та зміни), сферу трансцендентного (міфологічний алгоритм «перетворення»). Тим самим локальні політичні події з'єдналися з універсальними знаками буття, а ідея досягнення ідеального соціального порядку за допомогою революції постала не як плід індивідуальної фантазії утопіста, але як один з необхідних етапів загального космічного процесу світоорганізації» [3].

Заслугує на велику увагу філософський аналіз, проведений В. Васильковою, щодо зіставлення архетипічної символіки революції як «перетворення» світу з аналогічною символікою календарних святкування у народній культурі для позначення сакральних просторово-часових точок соціального буття. Так, зазначається, що революція інтерпретувалася як народне свято та в перші роки існування радянської влади замінила собою святкування Нового року. Адже новий цикл – свято початку створення нового світу – повинен був асоціюватися в суспільній свідомості саме з революційними подіями 7 листопада 1917 р. У кращих традиціях народних гулянь революція порівнюється з карнавалом, коли хаотично змішуються соціальні ролі, проте вже не заради жартів. Так, офіцери, вимушені тікати з країни, перевдягаються в солдатські шинелі, а селяни, які захопили дворянські садиби, хизуються в панському одязі. Характерну для новорічних святкування очисну функцію спалювання опудал, що втілювали сили зла, відіграє під час революційних подій знищення ворогів революції, а функцію магічних заклинань відтворюють численні гасла у вигляді побажань на мітингах, написані найчастіше з використанням червоного й білого кольорів (у семантиці багатьох народів – це кольори оберегів). Водночас можна відслідкувати ознаки, характерні для культу пращурів, що виявляється в поклонінні героям попередніх революцій – установлюються пам'ятники лідерам Великої французької революції, монументи ідейним натхненникам соціал-демократичного руху, К. Марксу, Ф. Енгельсу. Як стрижнева революційна символіка використовується полум'я й червоний колір, що проголошує динамічний, активний початок, ривок у

розвитку й одночасно втілює жертвне спокутування смерті старого світу й енергетичну міць сил нового порядку. До таких символів належать червоні прапори, зірки, піонерські краватки; образ полум'я наявний у різноманітних назвах офіційних видань, заводів, підприємств («Іскра», «Факел», «полум'яний революціонер» та ін.) [3].

М. Ласкі оголошує таку прихильність революцій до символіки вогню «політичною піроманією», присвячуючи дослідженню цього феномена у своїй праці «Утопія та революція» підрозділ із назвою «Вогонь в усі часи». Він наводить приклади з міфології та вірувань різних народів світу, що пояснюють витoki революційної символіки: вогнева річка, що веде до раю (давньогрецька міфологія «Сивіллини книжки»), вогневі слова (Старий Завіт), вогонь воїна («Енеїда»), факел для оновлення світу через підпалювання, вогонь богів, вогонь, наданий Христом, який необхідно підтримувати (у християнстві), вогонь Прометея, що несе знання про нове життя [15, с. 196].

Отже, у такий спосіб в атеїстичній революційній ідеології під стихійним впливом колективного несвідомого відбувалося відтворення міфологічної архетипічної символіки «перетворення» світу. Разом із тим, глибинне занурення в міфологічні витoki колективного несвідомого мало сприяти не просто наповненню революційних процесів архетипічною символікою, а розкриттю внутрішнього змісту історичних і соціокультурних особливостей суспільства. Проте далі, ніж прикрашання себе яскравими символами та вигукування гасел-афірмацій, рух не продовжувався. Це була гра над формою (реформа) і аж ніяк не розвиток змісту. Недаремно значна кількість мислителів висловлювалася проти революційних змін як способу наближення до суспільних ідеалів. У свій час І. Кант попереджував щодо особливостей взаємодії суспільних ідеалів і реальності, підкреслюючи, що ідея найвищого блага не має втілюватися революційним шляхом, стрибками, із застосуванням насилля при «перетворенні» старого порядку. Лише впровадження поступових і виправданих змін може призвести до найкращих результатів [5].

Не були прихильниками революційних поривів, що нібито мали б установити Царство Боже на Землі, і філософи «срібного віку», які аналізували революційні події початку ХХ ст. Так, С. Франк вважав, що єдиним надійним шляхом до людського суспільства був не соціальний «стрибок повз духовність», а поступова «реформа буття», що може дійти до глибин народної душі [16].

У цьому контексті доцільно повторити слова М. Ласкі: «Мислити як прометеївці – значить руйнувати, та як би не прагнули прометеївці до добра, після вогню завжди залишається зола. І серед цього шлаку людина завжди вигадує собі корисну вуглинку, що може і зігріти, або іскру, з якої все відновиться, або дух, який відродиться до життя, – так що космічна драма почнеться спочатку. Чи є вихід з цього вогненного лабіринту, у якому, здається, вічно примушений блукати людський дух?» [15, с. 202].

Так, слід визнати, що певні імпульси до соціальних перетворень зумовлюються ірраціональними мотивами людства, містифікованими уявленнями про справедливість більшою мірою, ніж засобами раціонального характеру. Майбутнє завжди виявляється зовсім не ідентичним попереднім очікуванням. Саме тому, як

наголошує Ж. Сорель, усі доктрини несуть у собі рабство: «Змусити майбутнє бути саме таким, а не інакшим неможливо, і коли доктринери почнуть відтворювати суспільство згідно з їх теоріями, така спроба обернеться лише диктатом, «поневоленням життя і людства» [6]. Адже людина не в змозі ані знати досконально майбутнє, ані збудувати його в суворій ідентичності зі своїми уявленнями про нього. При цьому, за Ж. Сорелем, радикальний творчий прорив складається з волі народу, насилля (як єдиної форми взаємодії зі старим порядком) і з духовного ідеалу, тобто ідеї нового порядку. Він розглядає революцію як вибух ірраціонального, а інструментом збудження бунтарського ентузіазму й посередником між ідеєю та дією вважає міф, що не слугує спекулятивній доктрині. Ж. Сорель указує на міф про насилля як на основу революційної конструкції, що завжди сприятиме істинній революційній мобілізації. Однак, якщо насилля є звичним і прийнятним засобом для революціонерів, слід звернути увагу, що воно є несумісним із суспільним ідеалом, на втілення якого й спрямовані ті ж самі революційні події.

Насилля та ідеал взаємовиключають одне одного. Як приклад можна навести події Французької революції, під час якої Національні Збори 3 вересня 1791 р. проголосили ідеали свободи, рівності, дотримання прав людини, належність влади народові, недопущення спричинення шкоди іншим унаслідок реалізації своєї свободи, розуміння закону як висловлення загальної волі та ін. Отже, була сформульована ідеальна програма. Але в подальшому розпочався терор, арешти, диктаторський режим, масові покарання, політичний хаос та економічне руйнування. Аналогічна ситуація повторювалася і в нашій історії: революція 1917 р. та її криваві й жорстокі наслідки протягом подальших десятиліть радянського періоду. Як влучно підкреслював Вольфганг Краус, великим гріхопадінням стосовно ідеалу були відверті заклики Карла Маркса до насилля. [8, с. 178]. При цьому доречним є твердження Манеса Шпербера в його праці «Сім питань про насилля» про те, що насилля є засобом для втілення лише чогось тимчасового, а глибинні еволюційні зміни відбуваються не швидко, а поступово та повільно, з покоління в покоління, змінюють людський образ життя [8, с. 179].

Революція є масовим явищем і здійснюється з використанням волі натовпу під впливом колективного несвідомого. «Ким би не були індивіди, що зібралися разом, якими схожими чи несхожими не був би образ їхнього життя, заняття, характери чи розум, самий факт їх перетворення на масу означає, що вони володіють певною колективною душею, завдяки якій вони відчувають, думають та діють інакше, чим відчував би, думав би, діяв би кожен з них окремо». [3, с. 161]. На перший погляд може навіть здаватися, що настає момент, коли вже не люди ведуть революцію, а революція спрямовує людей у своїх власних цілях – настільки непередбачуваними є прояви колективного несвідомого. Особливо враховуючи таку рису масової поведінки, що, з одного боку, натовп схильний до свавілля й руйнування, а з другого – відчуває страх перед реальними суспільними змінами. «Залишаючись із собою наодинці, натовп незабаром стомлюється своїми власними заворушеннями і інстинктивно прагне до рабства» [3]. Проте завжди знайдуться ті, хто досить вдало може використати таку зручну особливість поведінки мас задля досягнення певних

політичних цілей.

Як тут не згадати цитату з відомої антиутопії Дж. Оруела, що найбільш детально характеризує істинне підґрунтя всіх революційних процесів: «Протягом усієї зафіксованої історії та, скоріш за все, з кінця неоліту в світі були люди трьох сортів: вищі, середні й нижчі. Групи поділялися різними способами, носили всілякі найменування, їх чисельні пропорції, а також взаємні відносини від століття до століття змінювалися; але незмінною залишалася фундаментальна структура суспільства. Навіть після колосальних потрясінь і незворотних, здавалося б, змін структура ця відновлювалася, подібно до того як відновлює своє становище гіроскоп, куди б його не штовхнули. Цілі цих трьох груп абсолютно несумісні ... Мета вищих – залишитися там, де вони є. Мета середніх – помінятися місцями з вищими; мета нижчих – коли у них є мета, бо для нижчих те й характерне, що вони задавлені тяжкою працею та лише час від часу надсилають погляд за межі повсякденного життя, – скасувати всі відмінності й створити суспільство, де все люди повинні бути рівними. Таким чином, протягом усієї історії знову і знову спалахує боротьба в загальних рисах завжди однакова. Довгий час вищі нібито міцно утримують владу, але рано чи пізно настає момент, коли вони втрачають або віру в себе, або здатність керувати ефективно, або і те й інше. Тоді їх скидають середні, які залучили нижчих на свою сторону тим, що розігрували роль борців за свободу та справедливість. Досягнувши своєї мети, вони зіштовхують нижчих до минулого рабського становища та самі стають вищими. Тим часом, нові середні відшаровуються від однієї з двох інших груп або від обох, і боротьба починається знову. З трьох груп тільки нижчим ніколи не вдається досягти своїх цілей, навіть на час. Було б перебільшенням сказати, що історія не супроводжувалася матеріальним прогресом. Навіть сьогодні, в період занепаду, звичайна людина матеріально живе краще, ніж кілька століть тому. Але жодне зростання добробуту, жодне пом'якшення звичаїв, жодні революції й реформи не наблизили людську рівність ні на міліметр» [17].

Крім того, як зазначалося вище, революції зазвичай узагалі позбавлені цілей, спрямованих на духовний розвиток суспільства. «Революція має два виміри – довжину і ширину; але не має третього – глибини. І ось за цією якістю вона ніколи не матиме стиглого, смачного плоду; ніколи не «завершиться» ... У революції немає радості. І не буде. Радість – занадто царське почуття, і ніколи не потрапить в обійми цього лакея» [12].

Тому не є дивним, що значна кількість філософів «срібного століття», які від початку захоплювалися вченням Маркса, після усвідомлення обсягу й характеру всіх його наслідків (частина з яких вже перестала бути гіпотетичними, а неймовірно швидко втілювалася в постреволюційному житті), повернула на шлях застереження суспільства від слідування вказаній концепції революційних перетворень. Їхні твори майже все ХХ ст. не друкували у СРСР, їхні імена були викреслені з історії вітчизняної філософії. Але саме вони чітко побачили й підміну цінностей, що мала місце в революційних процесах, і невідворотний вплив колективного несвідомого, уміло спрямованого певними «революційно налаштованими» й умотивованими на власну вигоду особами, й ілюзорність, притаманну міражам такого розряду, і

насамперед духовну пустоту, що заповнювала всю цю форму революційної мильної бульбашки.

Проте історія йшла своїм, раніше запущеним ходом, що в той період можна було порівняти хіба що з ефектом падаючого доміно, – настільки невідворотними були зміни. Аналізуючи передумови й наслідки будь-яких революційних подій, слід обов'язково згадати слова М. Бердяєва про те, що кожний народ проводить революції, спираючись на той духовний багаж, що накопичив у своєму минулому, наповнюючи революцію своїми гріхами й пороками. У зв'язку з цим революції проходять на поверхні життя й нічого суттєво не змінюють і не відкривають, а лише виявляють приховані хвороби народного організму, по-новому переставляють усі ті самі елементи і виявляють старі образи в новому вбранні. Революція становить різновид маскараду, під час якого варто лише зірвати маски й одразу ж можна побачити старі, знайомі обличчя. Тоді як нові душі народжуються набагато пізніше, після глибокого переосмислення досвіду революції [1]. У людському розумі завжди відслідковувалася утопічна спрага. І цілком очевидно, що нескінченна свобода могла існувати лише на теренах довершеного суспільного порядку. Проте коли проявлялася «зневірена душа релігійного нетерпіння або палке серце політичних вимог», місця для очікувань і будь-яких сумнівів не залишалося. «Фундаменталізм не визнає тонкощів. Абстрактний ідеалізм зроблений з більш жорсткого матеріалу. І саме тут, де вичерпується терпіння, виникає ідея революції. Це та точка, де почуття досконалості поєднується із втратою помірності» [15, с. 178]. Найсильніший слід у вітчизняній історії залишила революція 1917 р. На цю революцію певні верстви населення й суспільні групи наївно покладали великі надії, відверто віруючи в її очищувальну від будь-яких проявів зла силу. Проте, будучи затьмареною своїми ілюзорними уявленнями, революційна свідомість не була здатна до більш глибокого аналізу. Така верства населення, як інтелігенція, намагалася відшукати добро й абсолютну правду і, поєднуючись у різні соціальні групи, доходила до проявлення надмірного релігійного пафосу. Однак залишалася цілковито безпорадною в питанні практичного впорядкування суспільного життя. «Шукаючи абсолютної правди, вона зовсім не звертає уваги на той світ відносного, в якому ми живемо; прагнучи абсолютного добра, вона погано стежить за тим практичним шляхом, по якому нам по необхідності доводиться йти. Унаслідок цього часто трапляється, що ми, мовби засліплені нашим внутрішнім баченням, йдемо напролом, безжально ламаючи безліч таких цінностей, які ми самі хотіли б затвердити. Заради «далекого» ми душимо «ближнього», заради свободи ми здійснюємо безодню насильств. І так виходить, що занурені в мрії про насадження царства Божого на землі, ми абсолютно не вміємо влаштувати нашого звичайного нинішнього царства. Мріючи про абсолютну правду, ми живемо в страхітливій неправді; мріючи про піднесену чистоту, ми перебуваємо в моральному бруді» [10].

Водночас марними виявилися й ті сподівання, що революція розкриє людську особистість, після того як впаде самовладдя. «Занадто багато звикли в нас відносити на рахунок самодержавства, все зло та темряву нашого життя хотіли їм пояснити. Але цим тільки скидали з себе російські люди тягар відповідальності і привчили себе до

безвідповідальності. Немає вже самодержавства, а російська тьма і російське зло залишилися. Темрява й зло закладені глибше, не в соціальних оболонках народу, а в духовному його ядрі. ... Личина підміняє особистість. Усюди маски та двійники, гримаси й шматки людини. Брехня щодо буття править революцією. Усе примарно. Примарні усі партії, примарні усі влади, примарні усі герої революції. Ніде не можна відчутти твердого буття, ніде не можна побачити ясного людського лику. Ця примарність, ця неонтологічність народилася від брехливості» [1].

На жаль, революція зовсім не передбачає духовного переродження й досягнення зрілості. Після революційних подій 1917 р. поступово створювався культ революційної святості, що мав своїх святих, свої догмати. Протягом тривалого часу не дозволялося навіть сумніватися в цьому священному дійстві. Проте, як наголошував М. Бердяєв, революційна святість не є справжньою, оскільки це оманлива видимість святості. «Зовнішні гоніння, споруджені старою владою проти революціонерів, зовнішні страждання, яких їм довелося зазнати, дуже сприяли цій хибній видимості святості. Однак ніколи в революційній святості не відбувалося істинного преображення людської природи, другого духовного народження, перемоги над внутрішнім злом та гріхом; ніколи в ній не ставилося й завдання перетворення людської природи. Людська природа залишалася старою, перебувала в рабстві у гріха та поганих пристрастей, і хотіла досягти нового, вищого життя чисто зовнішніми, матеріальними засобами. Але людина, фанатизована помилковою ідеєю, здатна витерпіти зовнішні позбавлення, злиденність і страждання, вона може бути аскетом не тому, що силою свого духу долає свою грішну й рабську природу, а тому, що одержимість однією ідеєю та однією метою витісняє для неї все багатство та різноманіття буття й робить його природно бідним. Це – безблагодатний аскетизм і безблагодатна бідність, нігілістичний аскетизм й нігілістична бідність. Традиційна революційна святість є безбожною святістю. Це є безбожна претензія досягти святості одним людським і в ім'я одного людського. На шляху цьому калічиться і падає образ людини, бо образ людини є образом і подобою Божою» [1].

Таким чином, М. Бердяєв підкреслював, що, будучи феноменом релігійного порядку, революція 1917 р. намагалася водночас розв'язати питання щодо Бога. У цьому випадку вона мала не просто антирелігійний характер, як революція у Франції або, навпаки, релігійний, – як в Англії. Адже російська утопічна свідомість посягала не на тимчасові зміни й перехідний стан, а на розв'язання питання щодо кінцевого встановлення царства Божого на землі. Проте індивідуальна доля кожної людини, звісно, не перебуває в прямому взаємозв'язку з фактом зануреності в революційну свідомість, що претендувало на той час стати заміною релігії. Аналізуючи революцію як соціальний феномен, М. Бердяєв дійшов висновку, що істотною проблемою моральної свідомості того часу була відсутність особистої моральної відповідальності, що полягала в слабкому розвитку почуття обов'язку та честі й не усвідомленні моральної цінності підбору особистих якостей.

У зв'язку з тим що людина, таким чином, відчуває свою зануреність у колектив, такий стан свідомості породжує різноманітні хворобливі претензії до своєї долі, історії, влади, до культурних цінностей, що є недосяжними для неї. Не відчуваючи

зв'язку між своїми правами й обов'язками, така людина перебуває в безвідповідальному претензійному колективізмі. На думку М. Бердяєва, саме в таке нігілістичне майбутнє мала намір занурити суспільство революція 1917 р., зберігаючи як орієнтир ідеал безблагодатної досконалості.

Більш жорстко висловлювався П. Струве, називаючи російську революцію національним банкрутством і світовою ганьбою. Основними передумовами революції мислитель вважав, з одного боку, недопущення монархією культурних та освічених осіб до участі в державному управлінні, а з другого – «короткозору боротьбу» інтелігенції проти держави. «Таким є реальне втілення в життя проповіді революційного соціалізму, що спирається на ідею класової боротьби. Ватажки мислять собі організацію суспільства згідно з ідеалами комунізму як мету, а розрив існуючих духовних зв'язків та руйнування успадкованих суспільних відносин й установ – як засіб. Маса ж не сприймають, не розуміють та не можуть зрозуміти конструктивної мети соціалізму, проте жадібно сприймають і з захопленням застосовують руйнівний засіб» [13].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що революція як засіб втілення суспільних ідеалів є неспроможною. Адже революційні дії проводяться за допомогою насилля, що суперечить змісту самого ідеалу, революційна свідомість нівелює значення «історичного визрівання» певних суспільних змін, революційні ідеологи залучають до участі маси, що потрапляють під вплив колективного несвідомого, перетворюючись на натовп і руйнуючи все на своєму шляху. Такі особливості революційних перетворень жодним чином не сприяють ані духовному розвитку суспільства, ані наближенню до втілення споконвічних цінностей, що наповнюють суспільний ідеал. Разом із тим, незважаючи на такий гіркий досвід революційних перетворень, суспільство чомусь мало уваги приділяє аналізу історії, вивченню уроків минулого, унаслідок чого людство продовжує наївно вірити, що зміни на краще можуть статися раптово, чарівним чином ліквідувавши всі існуючі недоліки та створивши більш прийнятний суспільний порядок. І сучасні так звані оксамитові революції, нібито спрямовані на захист демократичних цінностей, відбуваються, як і будь-які інші революції, зовсім недемократичними методами. Проте, на жаль, на ці сумні прояви поки що відсутня належна дієва реакція суспільства. Ураховуючи ірраціональні й раціональні людські мотиви жаги до змін, можна дійти висновку, що суспільство завжди тяжіє до певних покращень, динаміки, руху, розвитку. Проте, усвідомлюючи таку тенденцію, слід якнайшвидше визначатися, яким шляхом йти до світлого майбутнього: революційним – різким, насильницьким, змітаючи все на своєму шляху й із постійним «відкатом» назад, – або ж еволюційним – шляхом поступових, повільних, але стабільних і глибинних змін.

Література:

1. Бердяев Н. А. Духи русской революции [Електронний ресурс] // «Из глубины»: Сборник статей о русской революции. – Москва, 1918. – Режим доступу: http://www.vehi.net/berdyaev/duhi.html#_ftn1
2. Брокгауза и Ефрона энциклопедический словарь / Кауфман И. М. // Брасос – Веш. – Москва : Советская энциклопедия, 1971. – С. 45. – (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров ; 1969–1978, т. 4).

3. *Василькова В. В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации // Серия: «Мир культуры, истории и Философии». – Санкт-Петербург : Издательство «Лань», 1999. – 480 с. (С. 380–400).
4. Всемирная история в 24 томах. Том 13. [Электронный ресурс] – Минск : Литература, 1996. – 560 с. – Режим доступа: http://www.alleng.ru/d/hist_vm/hist138.htm
5. *Кант И.* Сочинения в шести томах / И. Кант ; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. – Москва : Мысль, 1964. – Т. 3. – 799 с.
6. *Козловский Л.* Жорж Сорель и его социальная философия // Сорель Ж. Введение в изучение современного хозяйства. – Москва, 1908.
7. *Кошарный В. П.* Феномен революции в зеркале социальной философии консерватизма / В. П. Кошарный // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2010. – No 1 (13). – С. 45–50.
8. *Краус В.* Нигилизм сегодня, или Долготерпение истории. Следы рая. Об идеалах : эссе / В. Краус ; пер. с нем. А. Карельского, Е. Кацевой и Э. Венгеровой. – Москва : Радуга, 1994. – 256 с.
9. *Лебон Г.* Психология народов и масс / Г. Лебон. – Санкт-Петербург, 1995.
10. *Покровский И. А.* Перуново заклъятъе. [Электронный ресурс] // «Из глубины»: Сборник статей о русской революции. – Москва, 1918. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/deprofundis/pokrovsky.html>
11. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / Карл Раймонд Поппер ; пер. з англ. О. Коваленко. – Київ : Основи, 1994. – Т. 1. – 444 с.
12. *Розанов В. В.* Сочинения. «Опавшие листья» (Короб 1) [Электронный ресурс] / В. В. Розанов. – Москва, 1913. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/rozanov/rozav024.htm>
13. *Струве П. Б.* Исторический смысл русской революции и национальные задачи. [Электронный ресурс] / П. Б. Струве // «Из глубины»: Сборник статей о русской революции. – Москва, 1918. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/deprofundis/struve.html>
14. *Томсинов В. А.* «Славная революция» 1688–1689 годов в Англии и Билль о правах : учебное пособие [Электронный ресурс] / В. А. Томсинов. – Москва : Зерцало, 2015. — 256 с. Режим доступа: http://tomsinov.com/Articles/Misc/glor_rev.pdf
15. Утопия и утопическое мышление: антология зарубежн. лит. ; пер. с разн. яз. ; сост., общ. ред. и предисл. В. А. Чаликовой. – Москва : Прогресс, 1991. – 405 с.
16. *Франк С. Л.* Духовные основы общества / Л. С. Франк. – Москва : Республика, 1992. – 511 с.
17. *Orwell George.* 1984 [Электронный ресурс] / George Orwell. – Режим доступа: <http://www.george-orwell.org/1984>

Надійшла до редакції 12.05.2016. Розглянута на редколегії 17.05.2016

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Харківського національного університету будівництва та архітектури Проценко О.П.

Кандидат філософських наук, доцент, виконувач обов'язків завідувача кафедри політології та історії Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «ХАІ» Селевко В.Б.